

VALSTYBIŲ PIPAŽINIMAS TARPTAUTINĖJE TEISĖJE

Prof. dr. Saulius Katuoka

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas
Elektroninis paštas: skatuoka@mruni.eu

Pateikta 2016 m. spalio 24 d., parengta spausdinti 2016 m. 2016 m. rugsėjo 14 d.

DOI: 10.13165/JUR-16-23-1-02

Santrauka. Straipsnyje Lietuvos Respublikos pavyzdžiu nagrinėjami aktualūs valstybių pripažinimo tarptautinėje teisėje klausimai. Pirmoji problema, su kuria susiduria tarptautinės teisės doktrina – nėra vieningos valstybių pripažinimo sampratos. Antroji problema – nėra nusistovėję valstybių pripažinimo kriterijai.

Kalbant apie Lietuvos valstybės pripažinimą, svarbią reikšmę tiek pirmajame, tiek antrajame Lietuvos pripažinime turėjo pirmas realaus suvereno pripažinimas. Pagirtini Europos Sąjungos veiksmai, formuluojant valstybių pripažinimo kriterijus. Manytina, kad šiais valstybių pripažinimo kriterijais turi vadovautis visos ES valstybės. Diskutuotinas klausimas dėl valstybių pripažinimo reikšmės. Tarptautinės teisės doktrinoje pripažinimo reikšmę paprastai aiškina dvi susiformavusios valstybių pripažinimo teorijos: konstatuojamoji ir deklaracinė. Autoriaus nuomone, XXI amžiuje abi šios teorijos nebeatspindi tikrosios valstybių pripažinimo reikšmės. Šie aktualūs klausimai ir nagrinėjami straipsnyje.

Reikšminiai žodžiai: valstybių pripažinimas, valstybių pripažinimo kriterijai, valstybių pripažinimo teorijos, konstatuojamoji ir deklaracinė valstybių pripažinimo teorijos

Įvadas

Valstybių pripažinimo klausimai tampa ypač aktualūs po svarbių socialinių įvykių, dėl kurių atsiranda naujos valstybės. Iširus kolonijinei sistemai, tapo aktualiu klausimas dėl naujų, iš kolonijų išsivadavusių valstybių pripažinimo. Sovietų Sąjungos žlugimas iškėlė Sąjungos sudėtyje buvusių valstybių pripažinimo problemą. Iširus Jugoslavijos federacijai taip pat iškilo naujai atsiradusių savarankiškų valstybių pripažinimo klausimas. Taigi, atsiradus naujoms valstybėms, o toks procesas vyksta nuolat, valstybės pripažinimo klausimas tampa aktualiu.

Lietuvos visuomenei aktualus Lietuvos valstybės pripažinimas turi savo istoriją bei pripažinimo raidos niuansus. Tenka aptarti du Lietuvos valstybės pripažinimo atvejus: pirmąjį, prasidėjusį 1918 metais, ir antrąjį, prasidėjusį 1990 metais. Pirmasis Lietuvos valstybės pripažinimo atvejis siejamas su 1918 metų vasario 16 dieną paskelbtu Lietuvos Nepriklausomybės aktu. Antrasis Lietuvos valstybės pripažinimo atvejis siejamas su 1990 metų kovo 11 dienos priimtu Lietuvos nepriklausomybės atstatymo aktu. Tiek pirmasis, tiek antrasis Lietuvos valstybės pripažinimo atvejai turėjo savo raidą, buvo veikiami susiklosčiusios tarptautinės situacijos, priklausė nuo atskirų valstybių politikos bei požiūrio į naujai atsiradusią Lietuvos valstybę. Lietuvos valstybės diplomatinio korpuso, valstybės veikėjų pastangų dėka pavyko pasiekti Vokietijos ir Rusijos valstybių pripažinimą, tai turėjo didžiulės reikšmės kalbant apie pirmąjį Lietuvos valstybės pripažinimą. Atgavus nepriklausomybę 1990 metais, svarbią reikšmę Lietuvos valstybės pripažinime turėjo Sovietų Sąjungos bei jos teisių perėmėjos Rusijos valstybės pripažinimas. Šiame Lietuvos valstybės pripažinimo etape labai greitai išryškėjo būsimieji Lietuvos valstybės partneriai, pasisakantys už draugiškus santykius ir glaudų bendradarbiavimą su mūsų valstybe.

Valstybių pripažinimo tematika nesulaukė didesnio tarptautinės teisės specialistų dėmesio. Iš užsienio autorių galima paminėti profesorių J. Crawfordą, nagrinėjusį naujų valstybių atsiradimo bei pripažinimo problemas per tarptautinės teisės prizmę.¹ Atkreiptinas dėmesys ir į M. Fabry monografiją, kurioje taip pat buvo nagrinėjami valstybių pripažinimo klausimai.² Rusijoje apgintos kelios disertacijos valstybių pripažinimo tematika.³ Iš lietuvių autorių, rašiusių valstybių pripažinimo tematika galima paminėti keletą. Visų pirma, atkreiptinas dėmesys į prof. D. Žalimo monografiją, kurioje nagrinėjami tarptautiniai Lietuvos valstybės atkūrimo 1990 m. kovo

1 CRAWFORD, J. R. *The Creation of States in International Law*. Oxford Scholarship, 2010.

2 FABRY, M. *Recognizing States International Society and the Establishment of New States Since 1776*. OUP Oxford and New York, 2010.

3 ГАСЫМОВ, Ф. Р. *Признание государств и правительств: Современная международно-правовая теория и практика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук*. Казань, 2005.

11 d. teisiniai pagrindai ir pasekmės.⁴ Atkreiptinas dėmesys į daktaro J. Šato leidinį, kuriame nagrinėjamos Lietuvos valstybės pripažinimo praeitis ir realijos.⁵

Straipsnyje, remiantis metodu „nuo bendro prie konkrečiau“, pirmiausia nagrinėjama valstybių pripažinimo samprata. Nagrinėjant šį klausimą, aptarsime valstybių pripažinimo akto teisinę prigimtį akcentuodami, kad tai oficialus, teisinis ir politinis kompetentingų valstybės institucijų aktas. Atsakysime į klausimą, ar valstybių pripažinimas – tai pripažįstančių valstybių pareiga? Ar galimas kolektyvinis valstybių pripažinimas?

Dauguma autorių atkreipia dėmesį, kad valstybių pripažinimo institutas iš esmės yra grindžiamas tarptautiniais teisiniais papročiais. Tarptautinis paprotys, bendrieji teisės principai, doktrinos – visa tai sudaro valstybių pripažinimo tarptautinį teisinį pagrindą, – pažymi F. J. Gasimov, parašęs disertaciją valstybių pripažinimo tematika.⁶ Tarptautinės teisės komisija dar 1949 metais į savo darbų planą įtraukė valstybių pripažinimo instituto kodifikaciją – kaip vieną iš svarbiausių darbo krypčių. Deja, tenka konstatuoti, kad ir šiandien dar nėra parengtas joks rašytinis dokumentas, kuriame būtų išdėstytos tarptautinės teisės normos, reglamentuojančios valstybių pripažinimą. Valstybių pripažinimo institutas iki šiol nekodifikuotas. Visa tai nereiškia, kad institutas neegzistuoja, kad valstybių pripažinimo procesas nevyksta. Egzistuoja fragmentinės sutartinės normos, reglamentuojančios valstybių pripažinimą, bet, svarbiausia, egzistuoja valstybių praktika, kurios pagrindu susiformavo tam tikri valstybių pripažinimo tarptautiniai teisiniai papročiai. Prie šio instituto formavimosi nemažai prisidėjo tarptautinės teisės doktrina.

Remiantis valstybių pripažinimo praktika, išskirsime galimus valstybių pripažinimo kriterijus ir juos aptarsime. Straipsnis užbaigiamas, nagrinėjant valstybių pripažinimo reikšmę per susiformavusias konstatuojamąją ir deklaracinę teorijas.

1. Valstybių pripažinimo samprata

Tarptautinės teisės doktrinoje nemažai dėmesio skiriama valstybių pripažinimo sampratai. Galima išskirti keletą sudedamųjų, kurių dėka apibūdinamas valstybių pripažinimas.

Visų pirma, konstatuojama, kad valstybių pripažinimas yra teisinis politinis aktas, kuriame atsispindi vienos valstybės valia. Manytume, kad valstybės pripažinimo aktas gali būti vertinamas kaip teisinę galią turintis aktas, nes priešingu atveju pripažinusios valstybės turėtų galimybę keisti savo politinę valią ir atšaukti valstybės pripažinimą. Už tai, kad valstybės pripažinimo aktas turi teisinį pobūdį, pasisako

4 ŽALIMAS, D. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės. Vilnius, 2005.

5 ŠATAS, J. Lietuvos tarptautinis pripažinimas: praeities ir dabarties realijos. Vilnius: Lietuvos Žinijos draugija, 1991.

6 *Ibid.*, p. 1

H. Kelzenas, nurodydamas, kad teisinis valstybės pripažinimo aktas turi tokį patį pobūdį, kaip ir teismo nustatytas teisinis faktas.⁷ Dėl šio fakto pripažinta valstybė tampa santykių su pripažįstančia valstybe subjektu. Mes jau paminėjome, kad egzistuoja keletas fragmentinių sutartinių normų, susijusių su valstybės pripažinimu. Šiuo aspektu dar turime paminėti 1936 m. Montevideo konvenciją „Dėl valstybių teisių ir pareigų“, kurios 6 straipsnyje nurodoma, kad „valstybės pripažinimas yra besąlygiškas ir neatšaukiamas“.⁸ Ši sutartinė norma taip pat suteikia pagrindą vertinti valstybių pripažinimo aktą kaip teisinį aktą.

Kai kurie autoriai linkę valstybių pripažinimo aktą vertinti kaip valstybės politinės valios išraišką. Iš tikrųjų, valstybės pripažinimo akto priėmimas dažniausiai yra susijęs su pripažįstančiosios valstybės politiniais ir tarpvalstybiniais interesais. Šį faktą imdami už pagrindą, kai kurie autoriai, pavyzdžiui, J. Craufordas, be išlygų teigia, kad valstybės pripažinimas yra politinis aktas ir būtent tokiu jis turi būti laikomas.⁹ Kitas garsus anglų mokslininkas, profesorius Malkom Show, irgi pasisako, kad valstybės pripažinimo aktas – tai fundamentalus politinis aktas.¹⁰ Šis autorius pabrėžia valstybių pripažinimo akto prigimtį, susiedamas aktą su valstybės politine valia ir laikydamas šią valią svarbiausiu faktoriumi. Šių autorių pozicijos mums priimtinos. Kiekvieno tarptautinio teisinio akto, kiekvienos tarptautinės teisės normos atsiradimas neišvengiamai turi būti siejamas su valstybės valia ir, visų pirma, su valstybės politine valia. Būtent tada, kai valstybių valios suderinamos, suformuojama tarptautinė teisinė norma. Ir kada išreiškiama politinė valia pripažinti šią normą teisiškai reikšminga, galima konstatuoti tarptautinės teisinės normos egzistavimo faktą. Taigi, sutikdami su autoriais, pripažįstančiais valstybių pripažinimo akto politinį pobūdį, mes vis dėl to tuo neapsiribojame. Mūsų nuomone, šis aktas turi būti vertinamas kompleksiskai: viena vertus, vertiname šio akto politinį pagrindą, kita vertus, konstatuojame šio akto teisinę galią, tuo pabrėždami šio akto teisinį pobūdį.

Taigi pirminė tezė, nusakanti valstybių pripažinimo sąvoką, mūsų nuomone, yra ta, kad aktas traktuojamas kaip teisinis politinis aktas. Mūsų nuomone, per šiuos du valstybių pripažinimo akto požymius turi būti vertinama ir šio akto teisinė prigimtis. Juk šio akto prigimtis turi būti siejama su pripažįstančiosios valstybės politine valia. Šios valios jokia valstybė, jokia tarptautinė organizacija negali primesti. Valstybės pripažinimas – tai valstybės savarankiško apsisprendimo reikalas. Iš kitos pusės, pabrėždami teisinę valstybių pripažinimo akto prigimtį, mes siekiame išsaugoti šio akto stabilumą, apsaugant aktą nuo politinių skersvėjų. Pripažinimo akto priėmimas – tik pirmas žingsnis. Kaip teigia daktaras J. Šatas, „pripažinimo intencija aiškiai išplaukia iš tokių kon-

7 KELSEN, H. *International Law in the Twentieth Century*. The American Society of International Law. United States of America: Ardent Media. 1929, p. 589.

8 Montevideo konvencija „Dėl valstybių teisių ir pareigų“. Žr. VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė*. Pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. Vilnius: Eugrimas. 2003, p. 69

9 CRAWFORD, J. *Principles of Public International Law*. Oxford University Press. 2012, p.147

10 SHOW, N. M. *International law*. Seventh Edition. Cambridge University Press. 2014, p. 340

kliudentinių veiksmų, kaip diplomatinių santykių užmezgimas, tarptautinių sutarčių sudarymas, vyriausybinių lygio derybos, laikantis diplomatinio protokolo reikalavimų.¹¹

Antroji tezė, nusakanti valstybių pripažinimo akto sąvoką, yra siejama su faktu, kad tai oficialus aktas. Taigi, kyla klausimas, kas yra šio oficialaus valstybių pripažinimo akto subjektai? Šiuo atveju atsakymas, kad pripažinimo subjektai yra valstybės, būtų pernelyg abstraktus. Kiekviena valstybė apsisprendžia, kokia valstybės institucija gali priimti valstybės pripažinimo aktą.

2008 metais vasario 17 d. buvo paskelbta Kosovo nepriklausomybės deklaracija, po kurios iškilo Kosovo, kaip valstybės, pripažinimo problema. Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus nedelsdamas pasveikino Kosovo sprendimą ir pavedė Užsienio reikalų ministrui kreiptis į Seimą su prašymu pradėti Kosovo pripažinimo procedūrą. Kosovo apsisprendimas sulaukė įvairių politinių vertinimų, o Lietuvos Respublika susidūrė su teisine valstybių pripažinimo procedūros problema. Detalios norminės bazės, reglamentuojančios valstybių pripažinimo procedūrą, Lietuvoje nėra. Todėl šiuo klausimu buvo kilusios diskusijos, kas gi turėtų priimti Kosovo, kaip valstybės, pripažinimo aktą. Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos nuomone, šį aktą turėtų priimti Lietuvos Respublikos Seimas. Profesoriaus Dainiaus Žalimo nuomone, atsakymo į šį klausimą reikia ieškoti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Profesorius, cituodamas Konstitucijos 84 straipsnio 1 punktą pažymi, kad Lietuvos Respublikos Prezidentas sprendžia pagrindinius užsienio politikos klausimus. Žodis „sprendžia“, pažymi profesorius Žalimas, reiškia „priima sprendimus“, o kitos valstybės pripažinimas ir yra svarbus užsienio politikos klausimas. Todėl darytina išvada, kad, remiantis Konstitucijos 84 straipsnio 1 punktu, Kosovo pripažinimo aktas gali būti patvirtintas Prezidento dekretu.¹² Juk Seimas pagal Konstitucijos 67 straipsnio 16 punktą tik svarsto užsienio politikos klausimus, o tai nėra tolygu terminui „priima sprendimus“. Iš tikrųjų galima sutikti su profesoriaus D. Žalimo pateiktu gramatiniu, loginiu Konstitucijos terminų aiškinimu.

Taip pat pritartume ir išvadai, kad valstybių pripažinimo klausimus galėtų spręsti Lietuvos Respublikos Prezidentas. Tačiau tenka pažymėti, kad Prezidentas šį klausimą išsprendė kitaip – pavedė Užsienio reikalų ministrui kreiptis dėl Kosovo valstybės pripažinimo į Seimą. Šiuo atveju mes gerbiame Prezidento sprendimą – Kosovo pripažinimo klausimą spręsti Seime. Lietuvos Respublikos Seimas Kosovo valstybės pripažinimo aktą priėmė 2008 metais gegužės mėn. 7 dieną.¹³ Seimo žingsnis mums suprantamas ir todėl, kad, pavyzdžiui, 2006 metais birželio 22 dieną Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Juod-

11 ŠATAS, J. Lietuvos tarptautinis pripažinimas: praeities ir dabarties realijos, supra note 5, p. 5

12 Tarptautinės teisės ekspertas abejoja, ar Kosovui pripažinti reikia Seimo sprendimo [žiūrėta 2016 02 28]. <http://www.tv3.lt/naujiena/184704/tarptautines-teises-ekspertas-abejoja-ar-kosovui-pripazinti-reikia-seimo-sprendimo/>

13 Kosovą kaip nepriklausomą valstybę po Nepriklausomybės akto paskelbimo netrukus pripažino trys iš penkių Jungtinių Tautų Saugumo narių – JAV, Jungtinė Karalystė, Europos Sąjunga. Kosovo valstybės pripažinimo klausimą traktavo kaip kiekvienos valstybės apsisprendimo reikalą.

kalnijos pripažinimo aktą.¹⁴ Taigi precedentas jau buvo sukurtas iki Kosovo valstybės pripažinimo fakto. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji taryba 1991 metais gruodžio 20 dieną priėmė nutarimus dėl Azerbaidžano Respublikos¹⁵, dėl Baltarusijos Respublikos,¹⁶ dėl Gruzijos Respublikos¹⁷, dėl Kazachstano Respublikos¹⁸, dėl Kirgizstano Respublikos¹⁹, dėl Tadžikistano Respublikos²⁰, dėl Turkmėnistano Respublikos²¹, dėl Uzbekistano Respublikos²² nepriklausomybės pripažinimo. Taigi galime konstatuoti, kad Lietuvoje susiformavo paprotys, pagal kurį valstybių pripažinimą vykdo Lietuvos Respublikos Seimas.

Ar galimas kolektyvinis valstybės pripažinimas? Ar tarptautinėse organizacijose naujai atsiradusių valstybių pripažinimas gali būti vertinamas kaip kolektyvinis organizacijos narių pripažinimas? Kokia šiuo klausimu vienos iš masiškiausių tarptautinių organizacijų – Jungtinių Tautų Organizacijos – praktika? Klausimas turi realią potekstę, nes yra susijęs su Ukrainos ir Baltarusijos, kaip JTO narių, tapusių jomis dar 1945 metais, vertinimu. Prisimenant istorijos vingius, tenka pastebėti, kad Tarybų Sąjunga pasiekė tikslą padidinti JTO narių skaičių dvejų Tarybų Sąjungos valstybių – Ukrainos ir Baltarusijos – sąskaita.

Tarptautinės teisės doktrinoje šiuo klausimu esama įvairių nuomonių. Daktaras J. Šatas teigia, kad priimant valstybę į tarptautinę organizaciją kartu išreiškiamas ir tam tikras oficialus kolektyvinis organizacijos narių pripažinimas, ypač tų valstybių, kurios balsavo už konkrečios valstybės priėmimą į tarptautinę organizaciją. Daktaras J. Šatas remiasi prof. P. Fašilio, prof. Šiuningo, prof. H. Veberio nuomonėmis, kad valstybės tapimas tarptautinės organizacijos nariu reiškia ir kolektyvinį šios organizacijos narių pripažinimą naujos valstybės atžvilgiu. Minėti autoriai tokį naujos valstybės pripažinimą įvertina kaip pripažinimą *de jure*.²³ Originalios pozicijos šiuo

-
- 14 Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Juodkalnijos Respublikos pripažinimo“. Valstybės žinios, 2006-06-28, Nr. 72-2702
 - 15 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Azerbaidžano Respublikos nepriklausomybės pripažinimo“. Valstybės žinios, 1992-01-10, Nr. 1-3
 - 16 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Baltarusijos Respublikos nepriklausomybės pripažinimo“. Valstybės žinios, 1992-01-10, Nr. 1-4
 - 17 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Gruzijos Respublikos nepriklausomybės pripažinimo“. Valstybės žinios, 1992-01-10, Nr. 1-5.
 - 18 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Kazachstano Respublikos nepriklausomybės pripažinimo“. Valstybės žinios, 1992-01-10, Nr. 1-6.
 - 19 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Kirgizstano Respublikos nepriklausomybės pripažinimo“. Valstybės žinios, 1992-01-10, Nr. 1-7.
 - 20 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Tadžikistano Respublikos nepriklausomybės pripažinimo“. Valstybės žinios, 1992-01-10, Nr. 1-8.
 - 21 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Turkmėnistano Respublikos nepriklausomybės pripažinimo“. Valstybės žinios, 1992-01-10, Nr. 1-9
 - 22 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Uzbekistano Respublikos nepriklausomybės pripažinimo“. Valstybės žinios, 1992-01-10, Nr. 1-10.
 - 23 Plačiau apie tai žr. ŠATAS, J. Lietuvos tarptautinis pripažinimas: praeities ir dabarties realijos, supra note 5, p. 23

klausimu laikosi ir profesorius David I. Efevwerhanas, pastebėdamas, kad kolektyvinis JTO pripažinimas sumažina organizacijos narių savivalę, kuri gali būti siejama su individualiu valstybės pripažinimu. Štai kodėl minėtas profesorius daro išvadą – visos naujai įkurtos valstybės siekia tapti JTO narėmis.²⁴

A priori galime pasakyti, kad mes nepritariame kolektyvinio pripažinimo idėjai dėl kelių priežasčių. Štai keletas argumentų. Kalbant apie kolektyvinio pripažinimo idėją visų pirma reikėtų atsakyti į klausimą, kaip šią idėją vertina pačios Jungtinės Tautos. 1945 metais įkurta Jungtinių tautų organizacija šiuo klausimu keletą metų neturėjo pozicijos ir nebuvo pasisakiusi. Laikui bėgant, kai kurių valstybių buvimas Jungtinių tautų organizacijoje buvo pradėtas traktuoti kaip kolektyvinio pripažinimo pavyzdys. Tačiau 1950 m. Jungtinių Tautų Generalinis Sekretorius vienoje iš kalbų aiškiai ir nedviprasmiškai nurodė, jog Jungtinės Tautos neturi kolektyvinio valstybių pripažinimo teisės. Ši oficiali Jungtinių Tautų pozicija kolektyvinio pripažinimo klausimu nėra pasikeitusi ir iki šių dienų. Dauguma valstybių irgi nepritaria kolektyvinio pripažinimo idėjai. Aiškiai poziciją šiuo klausimu nurodė Jungtinės Amerikos Valstijos. Oficiali JAV pozicija kolektyvinio pripažinimo klausimu buvo išsakyta šiais teiginiais. Jungtinės tautos nėra valstybių kolektyvinio pripažinimo organizacija, valstybė, nors ir esanti šios organizacijos nare, gali būti pripažinta kitų valstybių individualiai išreiškiamu pripažinimo aktu, kadangi konkrečios valstybės pripažinimas gali būti siejamas su tam tikrais teisiniais kriterijais ir politine valstybės valia. Priimta į tarptautinę organizaciją valstybė *ipso facto* negali būti laikoma pripažinta valstybe nei *de jure*, nei *de facto* net ir tų valstybių, kurios balsavo už konkrečios valstybės priėmimą į tarptautinę organizaciją.²⁵

Teiginys, kad valstybės stoja į Jungtines Tautas, siekdamos kolektyvinio pripažinimo, mūsų nuomone, neatitinka tikrovės. Kiekviena valstybė tampa tarptautinės organizacijos nariu, jei jai priimtini organizacijos tikslai, pagrindinės veiklos kryptys, sprendimų priėmimo procedūra, sprendimų teisinė reikšmė ir t. t. Pavyzdžiui, visoms valstybėms JTO narėms yra priimtini Jungtinių tautų Chartijoje įtvirtinti pagrindiniai organizacijos tikslai:

- palaikyti tarptautinę taiką bei saugumą;
- plėtoti draugiškus santykius tarp tautų;
- įgyvendinti tarptautinį bendradarbiavimą sprendžiant ekonominio, socialinio, kultūrinio ir humanitarinio pobūdžio problemas;
- būti centru, vienijančiu tautų veiksmus šiems bendriems tikslams pasiekti.

Šie tikslai, mūsų nuomone, atskleidžia organizacijos prasmę ir yra pakankamai svarbūs ne tik stojant į šią organizaciją, bet ir būnant joje narystės pagrindu. Žvelgiant į šios masiškiausios tarptautinės organizacijos istoriją, galima pastebėti, kad per

24 EFEVWERHAN, D.I. Kosovo's Chances of UN Membership: A Prognosis. *Goettingen Journal of International Law* 4, 2012, p. 96

25 Plačiau apie JAV poziciją kolektyvinio pripažinimo klausimais žr. ŠATAS, J. Lietuvos tarptautinis pripažinimas: praeities ir dabarties realijos, supra note 5, p. 23–24

70 organizacijos gyvavimo metų beveik kasmet valstybių organizacijos narių skaičius kito. 1945 metais tik įsikūrusios organizacijos nariais buvo 51, 1950 metais – 60, 1955 metais – 76, 1960 metais – 99, 1965 metais – 117, 1970 metais – 127, 1975 metais – 144, 1980 metais – 154, 1990 metais – 159, 2000 metais – 189, 2011 metais – 193 valstybės.²⁶ Dvi valstybės yra gavusios stebėtojų prie JTO statusą – tai Palestinos valstybė ir Šventasis Sostas, kurios prie Jungtinių Tautų turi savo misijas.²⁷

2. Valstybių pripažinimo kriterijai

Kaip jau minėjome, nėra jokios tarptautinės sutarties, kuri įvardytų valstybių pripažinimo kriterijus. Taigi, pirmas klausimas, kokie apskritai egzistuoja valstybių pripažinimo kriterijai? Visų pirma galima pastebėti, kad tarptautinės teisės doktrinoje išskiriami politiniai ir teisiniai valstybės pripažinimo kriterijai. Mus labiausiai domintų teisiniai valstybių pripažinimo kriterijai. Politiniai valstybių pripažinimo kriterijai gali būti įvairūs.

Kaip pažymi J. Šatas, dažnai naujos valstybės pripažinimas labai priklauso nuo bendros tarptautinės padėties, nuo valstybių siekių bei interesų, nuo pripažinimo reikšmės geostrateginiams bei geopolitiniams pokyčiams. Todėl valstybių, ypač didžiųjų, praktikoje, pripažinimas – tai labai apgalvotas ir suderintas politinis žingsnis.²⁸

J. Šatas, išstudijavęs teisinius valstybių pripažinimo kriterijus, juos susistemino ir aprašė. J. Šatas pažymi, kad valstybės tarptautinėje praktikoje laikosi šių naujos valstybės pripažinimo kriterijų:

1. realaus suvereno suteiktas pirmas pripažinimas;
2. gyventojų plačiai remiamos civilinės valdžios šalyje funkcionavimas;
3. valstybės suverenumas – galėjimas realiai kontroliuoti šalies teritoriją;
4. valstybės išgalės vykdyti tarptautinius įsipareigojimus.

Šie išvardyti valstybių pripažinimo kriterijai tarptautinės teisės doktrinoje vertinami nevienareikšmiškai. Daugumos autorių, o taip pat ir mūsų, nuomone, ypač svarbus yra realaus suvereno suteiktas pirmas pripažinimas. Kai kurių valstybių praktikoje tai laikoma viena iš esminių sąlygų, pripažįstant valstybę. Pavyzdžiui, Britanija, pripažįstant naują valstybę, laikėsi nuostatos, kad titulas į teritoriją niekada negali būti įgytas revoliucijos ar karo pagrindu, o pripažįstant valstybės teritoriją buvusio suvereno pripažinimas yra būtinas. Kilus ginčui tarp Prancūzijos ir Britanijos dėl Jungtinių Amerikos Valstijų statuso po nepriklausomybės paskelbimo, Prancūzija laikėsi kitos pozicijos. Šiai valstybei labai svarbus faktorius buvo valstybės

26 ONU Bienvenue aux Nations Unies. C'est votre monde. Progression du nombre des États Membres de 1945 à nos jours [žiūrėta 2016 02 28]. <http://www.un.org/fr/members/growth.shtml>

27 ONU Bienvenue aux Nations Unies. C'est votre monde. États non Membres [žiūrėta 2016 02 28]. <http://www.un.org/fr/members/nonmembers.shtml>

28 ŠATAS, J. Lietuvos tarptautinis pripažinimas: praeities ir dabarties realijos, supra note 5, p. 8

veiksmingumas.²⁹ O valstybės veiksmingumą Prancūzija siejo su valstybės gebėjimu kontroliuoti savo teritoriją bei vykdyti tarptautinius įsipareigojimus.

Kalbant apie realaus suvereno pripažinimą Lietuvos valstybės pripažinimo atveju, tenka pastebėti, kad šis faktorius buvo ypač svarbus Lietuvos pripažinimo procese. Realiais suverenais, kurie buvo susiję su Lietuvos valstybe, Lietuvos pripažinimo procese buvo laikomos dvi valstybės: Vokietija, kalbant apie pirmąjį Lietuvos pripažinimą, ir Sovietų Sąjunga, kalbant apie antrąjį Lietuvos valstybės pripažinimą. Per Pirmąjį Pasaulinį karą Lietuvos valstybės teritorija jau nuo 1915 metų buvo visiškai okupuota vokiečių kariuomenės. Todėl, kai 1918 metais vasario 16 dieną buvo paskelbtas Lietuvos Nepriklausomybės aktas, siekiant Lietuvos valstybės pripažinimo, pirmiausia buvo deramasi su Vokietijos valstybe. Šios valstybės pozicija Lietuvos, kaip valstybės, pripažinimo klausimu palaipsniui keitėsi: nuo Nepriklausomybės Akto nepripažinimo, praėjus vos kelioms dienoms nuo Akto paskelbimo, iki Lietuvos valstybės pripažinimo ir pripažinimo akto įteikimo 1918 m. kovo 23 dieną. Siekiant, kad Lietuvos valstybę pripažintų Vokietijos valstybė, buvo svarstomi įvairūs pripažinimo skatinimo variantai. 1918 metais liepos 11 dieną Lietuvos Tarybos posėdyje buvo priimtas sprendimas paskelbti Lietuvos valstybę monarchija. Tarybos narių nuomone, Lietuvos karaliaus postą turėtų užimti Viurtenbergo grafas ir Uracho hercogas W. Von Urachas. Su šiuo asmeniu vyko konfidencialios derybos. Derybų metu būsimam Lietuvos karaliui buvo iškeltos kelios sąlygos: Vyriausybės nariai bei aukštas pareigas užimantys valstybės pareigūnai galėjo būti skiriami karaliaus su sąlyga, jei jie bus Lietuvos valstybės piliečiai ir kalbės lietuviškai, karaliaus valdžią galės riboti tautos renkamas parlamentas. Šis Lietuvos Tarybos žingsnis Vokietijos valstybei iš dalies buvo netikėtas. Kaip teigia Aras Lukšas, to meto Vokietijos spauda bandė paneigti, kad hercogas W. Von Urachas sutiko tapti Lietuvos karaliumi, ir buvo formuojama nuomonė, kad Lietuvos Tarybos sprendimas yra neteisėtas.³⁰ Vokietijos nuomone, 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos pareiškimas dėl Lietuvos valstybės atkūrimo sąjungoje su Vokietija yra tas tikrasis aktas. Taigi Vokietija tarsi nepripažino 1918 m. vasario 16 d. priimto Lietuvos Tarybos akto dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo. Siūlant Lietuvos karaliumi hercogą W. Von Urachą buvo galvota švelninti Vokietijos poziciją, nesiejant nepriklausomos Lietuvos valstybės su Vokietija. Pralaimėjusi pirmąjį pasaulinį karą, Vokietija pasirašė paliaubos sutartis su Antantės valstybėmis. Iki to laiko pasikeitė Vokietijos pozicija ir Lietuvos atžvilgiu. Iki galutinių paliaubų, kurios buvo paskelbtos 1918 metų spalio 20 dieną, Vokietijos valstybė pripažino ir 1918 metų vasario 16 dienos Nepriklausomybės aktą.³¹ Susiklosčius tokiai situacijai karaliaus iš Vokietijos poreikis atkrito.

29 Plačiau apie tai AKEHURST, M. MALANCZUK, P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius, 2000, p. 117,119,120

30 LUKŠAS, A. Laisvės istorijos mozaika. Vilnius, 2015, p. 13

31 *Ibid*, p. 15

Tačiau klausimas – būti ar nebūti nepriklausomai Lietuvai, kaip teisingai pažymi dr. J. Šatas, sprendėsi 1918–1919 metais ne kur kitur, o pirmiausia Lietuvoje. Jaunai Lietuvos valstybei teko atlaikyti daugybę išbandymų: kurti valstybės teisinę bazę, pirmiausia – priimti „Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius“ (1918 m. lapkričio 2 d.), sukurti valstybės valdymo sistemą, išlaisvinti valstybės teritoriją nuo Rusijos bolševikų okupacijos, atsilaikyti spaudimui jungti Lietuvą į Lenkijos valstybės sudėtį, o taip pat siekti Lietuvos valstybės pripažinimo.³² Antroji valstybė, kuri iš dalies buvo okupavusi Lietuvos teritoriją ir kuri iš dalies irgi galėjo būti traktuojama kaip valstybė, užėmusi Lietuvos teritoriją, buvo Rusija.

Todėl Lietuvos valstybei buvo svarbus Rusijos valstybės atliktas Lietuvos pripažinimas 1920 m. liepos 12 dieną. Iki 1921 m. pabaigos Lietuvos valstybę buvo pripažinusios tik 12 valstybių. Lietuvos valstybei 1921 m. rugsėjo 22 dieną tapus tarptautinės organizacijos Tautų Sąjungos nare, Lietuvos pripažinimo procesas pajudėjo greičiau. Per 1922 metus Lietuvos valstybę pripažino net 15 valstybių, o 1924 metais Lietuvos valstybę jau buvo pripažinusios 41 valstybė.³³

1990 metais kovo 11 dieną paskelbus Lietuvai nepriklausomybę nuo Sovietų Sąjungos, vėl iškilo Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, pripažinimo klausimas. Lietuvos nepriklausomybę pirmoji iš nepriklausomų valstybių pripažino Islandija, formaliai patvirtinusi 1922 m. Lietuvos valstybės pripažinimą. Pirmoji valstybė, kuri dar buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje, tačiau pripažino Lietuvos valstybės nepriklausomybę, buvo Moldova, ir tai ši valstybė padarė 1990 m. gegužės 31 dieną. Palyginti greitai Lietuvos nepriklausomybę pripažino Rusija (1991 m. liepos 29 d.), Latvija (1991 m. rugpjūčio 23 d.), Gruzija (1991 m. rugpjūčio 7 d.), Estija (1991 m. rugpjūčio 27 d.), Kirgizija (1991 m. rugpjūčio 31 d.), Armėnija (1991 m. rugsėjo 12 d.), Turkmėnistanas (1991 m. rugsėjo 24 d.). Labai svarbus Lietuvos pripažinimas buvo atliktas 1991 m. rugsėjo 7 dieną, – ir jį atliko Sovietų Sąjunga. Šis kardinalus žingsnis iš Sovietų Sąjungos pusės buvo žengtas po nepavykusio 1991 metų rugpjūčio 19–21 dienos pučo. Būtent po šio įvykio buvo pasiekta demokratinių jėgų persvara pačioje Rusijoje. Sovietinės imperijos valdžia palaipsniui prarado pozicijas ir iš esmės nebegalėjo valdyti situacijos. „Stipraus centro“ idėja prarado prasmę. Palaipsniui Rusijoje valdžia perėjo į B. Jelcino vyriausybės rankas. Tai buvo naudinga Lietuvai, nes Rusijos valstybė viena iš pirmųjų pripažino Lietuvos nepriklausomybę. 1991 metais Lietuvos valstybę pripažino per 100 valstybių.³⁴ Tais pačiais metais rugsėjo 17 dieną Lietuvos valstybė tapo Jungtinių Tautų organizacijos nare.

32 Plačiau apie valstybės raidą 1918–1920 metais žr. ŠATAS, J. Lietuvos tarptautinis pripažinimas: praeities ir dabarties realijos, supra note 5, p. 10–20

33 Lietuvos teisinio pripažinimo chronologija 1918–1924 m. Lietuvos Respublikos Seimas [žiūrėta 2016 02 10]. http://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=5072&p_k=1

34 Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas [žiūrėta 2016 02 24]. https://lt.wikipedia.org/wiki/Lietuvos_nepriklausomyb%C4%97s_pripa%C5%BEinimas

Europos Sąjunga, kaip tarptautinės teisės subjektas, aktualiais tarptautinės teisės klausimais neretai suformuluoja gaires, kurios pateikiamos kaip rekomendacijos, kaip vienu ar kitu atveju galėtų elgtis valstybės narės. Dar 1991 metais gruodžio 16 dieną Europos sąjunga parengė valstybių, esančių Rytų Europoje ir buvusių Sovietų Sąjungos sudėtyje, pripažinimo gaires.³⁵ Amerikiečių mokslininkas W. Slamonsonas nepagailėjo pagiriamojo žodžio Europos Sąjungai už tai, kad ši ėmėsi lyderio vaidmens formuluojant ir aiškinant valstybių pripažinimo kriterijus.³⁶ Iš tikrųjų, Europos Sąjunga, atsižvelgdama į susiklosčiusią situaciją Europoje, aiškiai suformulavo valstybių pripažinimo kriterijus. Minėtose gairėse buvo įtvirtinti šie valstybių pripažinimo kriterijai:

- pagarba Jungtinių Tautų Organizacijos Chartijai, Helsinkio Baigiamojo Akto nuostatomis, teisinės valstybės idealui, demokratijai bei žmogaus teisėms;
- garantijos etninių bei tautinių mažumų teisėms;
- pagarba valstybės sienų neliečiamumui ir vientisumui, valstybės sienų pasikeitimui taikiu būdu ir tarptautinio susitarimo pagrindu;
- pripažinimas tarptautinių įsipareigojimų nusiginklavimo ir branduolinio ginklo neplatavimo srityse, prisidedant prie regioninio saugumo ir stabilumo;
- ginčų sprendimas sutartinių pagrindu, įskaitant ir ginčų sprendimą arbitraže, ypač kai ginčai kyla dėl valstybių teisių perėmimo ar yra regioninio pobūdžio ginčai;³⁷

Galima teigti, kad gairėse pateikti valstybių pripažinimo kriterijai yra visiškai skirtingi lyginant su dr. J. Šato pateiktais kriterijais, kurių dažniausiai laikosi valstybės. Europos Sąjunga suformulavo kur kas aukštesnio kokybinio lygio pripažinimo kriterijus. Jeigu naujai atsiradusi ar atgavusi nepriklausomybę valstybė atitiks Europos Sąjungos nustatytus pripažinimo kriterijus, galima teigti, kad ši pripažinta valstybė svariai prisidės prie teisinės valstybės bei demokratijos raidos, bus regioninio saugumo ir stabilumo garantas, rodys pagarbą žmogaus teisėms, užtikrins etninių ir tautinių mažumų apsaugą.

Gairėse yra dar viena svarbus teiginys, nurodantis, kad Europos Sąjunga ir valstybės narės nelaikys pripažinimo subjektu valstybės, kuri atsirado kaip agresijos rezultatas. Tenka pastebėti, kad ši tezė remiasi dar iš romėnų laikų atėjusiu principu „*ex injuria jus non oritur*“ (iš teisės pažeidimo teisės neatsiranda). Šio principo realizavimo pradininkas valstybės pripažinimo srityje buvo Jungtinių Amerikos Valstijų valstybės sekretorius Henris Stimsonas. Būtent šio asmens dėka buvo suformuluota valstybių nepripažinimo doktrina, vėliau pavadinta Stimsono doktrina.

35 Declaration on the “ Guidelines on the recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union. *International Legal Materials*. Vol. 31, No. 6 (November 1992), p. 1485-1487

36 SLOMANSON W. *Fundamental Perspectives on International Law*. USA. Cengage Learning. 2010, p. 65

37 Declaration on the Guidelines on the recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union. *International Legal Materials*. Vol. 31, No. 6 (November 1992), p. 1487

Stimsono doktrina buvo suformuluota 1932 metais. Būtent 1932 m. sausio 7 dieną JAV valstybės sekretorius Henris Stimsonas suformulavo notą, adresuotą Japonijos ir Kinijos valstybių vyriausybėms dėl Japonijos invazijos į Mandžiūriją. Notoje buvo pažymėta, kad Jungtinės Valstijos nepripažins jokios situacijos, jokios sutarties, kuri yra Briano-Kelogo pakto ar kitų tarptautinių sutarčių pažeidimo rezultatas. JAV vykdoma valstybių nepripažinimo politika pagal Stimsono doktriną galima iliustruoti ir Lietuvos valstybės pavyzdžiu. Remiantis šia doktrina JAV akivaizdžiai smerkė Baltijos šalių aneksiją bei okupaciją ir bet kokia forma atsisakė pripažinti Baltijos šalis Sovietų Sąjungos sudėtyje. JAV dar 1940 metais liepos 23 d. paskelbė deklaraciją, kurios pagrindu buvo nepripažįstama Sovietų Sąjungos įvykdyta Baltijos šalių okupacija.³⁸

Šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje valstybių nepripažinimo pagrindų sąrašas yra prasiplėtęs. Antai yra susiformavę pagrindiniai tarptautinės teisės principai. Šie principai neretai traktuojami kaip *jus cogens* normos, kurių vienas iš pagrindinių požymių; jei tarptautinė sutartis prieštarauja *jus cogens* normoms, ji yra negaliojanti. Vienas iš svarbiausių tarptautinės teisės principų – jėgos ir grasinimo jėga nenaudojimo principas. Naujų valstybių atsiradimas, pažeidžiant šį principą, yra pagrindas nepripažinti naujai atsiradusio darinio. Antai, 1967 metais Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos priimtoje rezoliucijoje dėl Artimųjų Rytų konflikto sprendimo buvo nurodyta, kad teritorijų įgijimas kariaujant tarptautinės teisės požiūriu yra nepriimtinas. Jungtinių Tautų Saugumo Taryba pareiškė nuomonę dėl 1965 metais atsiradusios Pietų Rodezijos valstybės. Kadangi ši valstybė atsirado pažeidžiant Jungtinių Tautų Chartijoje įtvirtintus principus, JTO Saugumo Taryba nerekomendavo tarptautinei bendrijai pripažinti šios valstybės. Taip pat buvo rekomenduota šios valstybės atžvilgiu taikyti naftos produktų bei karinės ginkluotės embargą.³⁹

Tarptautinės teisės doktrinoje keliami įvairūs su valstybių pripažinimu susiję klausimai. Keletą iš jų pabandysime išnagrinėti. Neretai keliamas klausimas, ar valstybių pripažinimas yra valstybių pareiga? Garsus anglų tarptautinės teisės specialistas Janas Braunlis savo knygoje šį klausimą išskiria kaip savarankišką ir pakankamai plačiai nagrinėja.⁴⁰ Minėtas autorius, aptardamas valstybių pripažinimą, kaip pareigą, išskiria du klausimo aspektus: pareigą priimti valstybių pripažinimo aktą – pirmas aspektas, ir valstybių pareigą reaguoti į darinio, turinčio visus valstybingumo kriterijus, atsiradimo faktą – antras aspektas. Dauguma autorių, nagrinėjančių pirmą klausimo aspektą, linkę daryti išvadą, kad valstybių pripažinimo akto priėmimas negali būti traktuojamas

38 Plačiau apie tai: ŽALIMAS D. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės. Daktaro disertacija. Vilnius: Rosma, 2005, p. 113–114. taip pat ŽALIMAS D. Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas ir jo teisinės pasekmės [žiūrėta 2016 02 23]. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-02-16-dainius-zalimas-lietuvos-ir-kitu-baltijos-valstybiu-aneksijos-nepripazinimas-ir-jo-teisines-pasekmes/58046>

39 Rhodesia [žiūrėta 2016 02 25]. <https://en.wikipedia.org/wiki/Rhodesia>

40 Броунли, Я. Международное право. Кн.1. Москва, Р. 153-154

kaip valstybių pareiga. Su tokiu vertinimu, mūsų nuomone, reikėtų sutikti. Dažniausiai pateikiamas toks argumentas – valstybių pripažinimo aktas yra valstybės diskrecinės teisės pripažinti naują darinį ar ne realizavimo išraiška. Todėl teisė priimti valstybių pripažinimo aktą negali būti traktuojama kaip valstybės pareiga. Be to, teisės teorijoje yra susiformavusi elementari taisyklė – pareigą suformuluoja konkreti teisės norma. Tenka pastebėti, kad tarptautinėje teisėje tokio pobūdžio nei sutartinės nei paprotinės normos nėra. Darytina išvada, kad valstybių pripažinimo aktas siejamas su laisva pripažįstančiosios valstybės valios išraiška. Kalbant apie antrą aspektą, klausiamo, kaip turi elgtis valstybės, atsiradus naujam dariniui, pagal Montevideo Konvenciją turinčiam visus valstybingumo požymius? Atsakymas būtų toks. Nors valstybė dar ir nėra pripažinta, tačiau ji traktuojama kaip tarptautinės bendrijos dalis. Todėl kitos valstybės, kaip tarptautinės bendrijos subjektai, negali ignoruoti tarptautinių santykių pagrindų, visų pirma, pagrindinių tarptautinės teisės principų, kurie nustato tam tikrus elgesio standartus su visais tarptautinės bendrijos nariais, tarp jų ir su naujai atsiradusia valstybe.

Tarptautinės teisės doktrinoje priimta valstybių pripažinimą skirstyti į pripažinimą *de jure*, *de facto* ar *ad hoc*. Tokio skirstymo pagrindas siejamas su valstybių pripažinimo apimtimi. Laikoma, kad *de jure* pripažinimas – tai pilnas valstybės pripažinimas, po kurio dažniausiai užmezgami diplomatiniai santykiai. Tais atvejais, kai šalyse, įvykus perversmui, suformuojama nauja vyriausybė, ir užsienio valstybė, kuri anksčiau pripažino valstybę ir toliau su ja palaiko normalius santykius, tarp jų ir diplomatinčius bei konsulinčius, preziumuojama, kad naujoji vyriausybė yra pripažinta. Kaip pažymi profesorius V. Vadapalas, tarptautinės teisės teorijoje ir praktikoje tai dažniausiai laikoma pripažinimu *de facto*.⁴¹ Kai su valstybe vedamos derybos, kai su ja pasirašoma viena ar kita tarptautinė sutartis, tai laikoma valstybės pripažinimu *ad hoc* (tam atvejui). Ši pripažinimo rūšis siejama su epizodiškais veiksmais. Šios valstybių pripažinimo rūšys, mūsų nuomone, gali būti daugiau ar mažiau nagrinėjamos teoriniu aspektu. Praktinės reikšmės, atskirai paėmus valstybių pripažinimo rūšis, jos neturi. Mūsų nuomone, turi teisę egzistuoti tik visiškas valstybės pripažinimas. Tenka pastebėti, kad valstybių pripažinimo aktuose išskirtos pripažinimo rūšys nėra minimos. Šis faktas irgi liudija daugiau teorinę nei praktinę pripažinimo rūšių reikšmę.

3. Valstybių pripažinimo reikšmė

Tarptautinės teisės doktrinoje keliamas klausimas dėl valstybių pripažinimo reikšmės. Atsakymas į šį klausimą tapo dviejų teorijų – konstatuojamosios⁴² ir deklaracinės⁴³ –

41 VADAPALAS, V. Tarptautinė teisė, supra note 8, p. 243

42 Lietuvių kalba išleistuose leidiniuose naudojamas terminas „konstitucinė valstybių pripažinimo teorija“. Prancūzų kalba naudojamas terminas „la theorie de constitutive“. Šį terminą, mūsų nuomone, būtų tikslingiau versti „konstatuojamoji teorija“. Terminas „Konstitucija“ lietuvių kalboje turi visai kitą prasmę.

43 Deklaracinės valstybių pripažinimo teorijos terminas mūsų nuomone yra tikslus.

objektu. Pirmiausia, laiko prasme, susiformavo konstatuojamoji valstybių pripažinimo teorija. Šios teorijos šalininkai, tarp kurių galima paminėti tokius garsius tarptautinės teisės specialistus kaip L. Openheimą, D. Ancilotti, H. Lauterpachtą, kurie propagavo pagrindines konstatuojamosios valstybės pripažinimo idėjas. Pagrindinė idėja, kurią puoselėjo konstatuojamosios pripažinimo teorijos šalininkai, buvo siejama su teiginiu, kad tik pripažinta valstybė tampa tarptautinės teisės subjektu. Buvo aiškiai konstatuojamas priežastinis ryšys tarp valstybės pripažinimo ir jos subjektiškumo, ypač tarptautinių santykių sferoje. Profesorius Malkom Show netgi siūlo nepripažintai valstybei netaikyti bendrų tarptautinių įsipareigojimų.⁴⁴ Reikėtų pastebėti, kad valstybių pripažinimą siejant su valstybės subjektiškumu, kyla nemažai klausimų, į kuriuos argumentuotai ir įtikinamai neįmanoma atsakyti. Pirmas dažniausiai keliamas klausimas – dėl valstybių skaičiaus, kurios pripažintų naujai atsiradusią valstybę. Tikslaus valstybių skaičiaus „nuo iki“ šiuo atveju neįmanoma nurodyti. Ar naujai atsiradusi ir pripažinta valstybė bus laikoma tarptautinės teisės subjektu tik tų valstybių, kurios ją pripažino, požiūriu? Tokio pobūdžio klausimas irgi gali kilti.

Konstatuojamoji valstybių pripažinimo teorija, mūsų nuomone, prieštarauja patiems viešosios tarptautinės teisės pagrindams, visų pirma, pagrindiniams tarptautinės teisės principams. Atkreipiame dėmesį, kad valstybių suverenios lygybės principas, kurį įtvirtina tokie fundamentalūs tarptautinės teisės šaltiniai, kaip JTO Chartija, JTO deklaracija dėl tarptautinės teisės principų, Europos Saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos Baigiamasis aktas, atskleidžia šio principo turinį per šiuos elementus: 1) visos valstybės teisine prasme yra lygios, 2) kiekviena valstybė privalo gerbti kitos valstybės teisinį subjektiškumą, 3) kiekviena valstybė turi teisę pasirinkti ir vystyti jai priimtina politinę, socialinę, ekonominę bei kultūrinę sistemas, 4) kiekviena valstybė privalo laikytis tarptautinių įsipareigojimų. Visi šį suverenios lygybės principą apibūdinantys elementai yra pakankamai svarbūs ir valstybių pripažinimo kontekste. Iš to seka, nepriklausomai nuo to, pripažinta valstybė ar ne, teisine prasme valstybės yra lygios. Iš to išeitų, jog, nepaisant nepripažinimo fakto, valstybės privalo gerbti kitų valstybių teisinį subjektiškumą. Gana aiški nuostata, prieštaraujanti konstatuojamajai valstybių pripažinimo teorijai, užfiksuota Amerikos valstybių organizacijos įstatų 9 straipsnyje, kuriame nurodoma, kad valstybių egzistavimo faktas negali būti siejamas su valstybių pripažinimo faktu. Galima surasti pavyzdžių, kada nepripažinta valstybė aktyviai reiškiasi tarptautinių santykių sferoje, taip realizuodama savo teisinį subjektiškumą. Pavyzdys gali būti siejamas su buvusia Jugoslavijos Respublika. Iširus šiai respublikai, susikūrė Sąjunginė Jugoslavijos Respublika ir tai įvyko 1992 metais. Kaip naujai susiformavusi valstybė, Jugoslavijos respublika daugumos Vakarų valstybių buvo pripažinta tik 1996 metais. JTO nare ši valstybė tapo

44 SHOW, N.M. *International Law*. Cambridge University Press. 2014, p. 297. Su tokiu profesoriaus požiūriu iš esmės nesutinkame. Nepripažinta valstybė yra tarptautinės bendrijos narys ir ipso facto privalo laikytis visuotinai pripažintų tarptautinė teisės normų, kaip tam tikros tarptautinės teisėtarkos dalies.

tik 2000 metais.⁴⁵ Tačiau šie faktai nesutrukdė Sąjunginei Jugoslavijos Respublikai dalyvauti ginče su Bosnija ir Hercegovina 1993 metais ir spręsti ginčą, susijusį su Konvencijos dėl kelio užkirtimo genocidui ir baudimo už jį taikymu ne kur kitur, o Tarptautiniame Teisingumo Teisme.⁴⁶

Apskritai galima teigti, jog XXI amžiaus pradžioje dauguma tarptautinės teisės specialistų linkę nepripažinti ir atmesti pagrindines konstatuojamosios valstybių pripažinimo teorijos nuostatas, nurodydami nemažai mūsų jau minėtų šios teorijos trūkumų.⁴⁷ Šią tendenciją, susijusią su konstitucinės valstybių pripažinimo teorijos atmetimu, mes išryškinome dėl kelių priežasčių. Visų pirma, dar pasitaiko pavienių autorių, kurie bando remtis šia tikrovės neatitinkančia teorija. Įdomiausia, kad vienas iš tokių autorių yra estų teisininkas profesorius Reinas Miulersonas. Minėtas autorius, rašydamas apie Baltijos valstybių pripažinimą, kurį suteikė Sovietų Sąjunga, pažymi, kad šis pripažinimas minėtų valstybių nepriklausomybei turėjo „konstitucinę“ reikšmę. Šią estų teisininko poziciją gana argumentuotai paneigia profesorius V. Vadapalas. Iš tikrųjų vertinant „konstitucinę“ Baltijos valstybių pripažinimo reikšmę tampa neaišku, kaip 1940 metais Sovietų Sąjungos įvykdyta Baltijos šalių okupacija, o po to ir aneksija galėjo suteikti Sovietų Sąjungai teises į Baltijos valstybes. Kaip valstybės, įvykdžiusios neteisėtus veiksmus ir neturinčios teisės į kitos valstybės teritoriją, pripažinimas gali turėti šios valstybės teisiniam egzistavimui „konstitucinę reikšmę“, pagrįstai abejoja profesorius Vilenas Vadapalas.⁴⁸

Pabaltijo valstybių okupacija ir aneksija – tai neteisėti Sovietų Sąjungos veiksmai. Todėl po to, kai Pabaltijo valstybės atgavo nepriklausomybę, jos traktuojamos kaip valstybės, atkūrusios suverenitetą, kaip atsikūrusios valstybės arba, teisine kalba šnekančiant, kaip identiškos valstybės, egzistavusios iki Sovietų Sąjungos okupacijos ir aneksijos fakto. Šių atgavusių nepriklausomybę Pabaltijo valstybių teisinė bazė neleidžia daryti prielaidos, kad nepriklausomybė buvo išėjimo iš Sovietų Sąjungos rezultatas. 1990 metais kovo 11 dieną Lietuvos nepriklausomybę paskelbusio akto esmė – ne išėjimas iš Sovietų Sąjungos, o nepriklausomos, suverenios Lietuvos valstybės atstatymas. Juk akto pavadinimas gana aiškus: „Aktas dėl Lietuvos valstybės atstatymo“. Šiame akte fiksuojama ir dar viena fundamentali teisė – Lietuvos Tarybos 1918 metų vasario 16 dienos Nepriklausomybės aktas ir 1920 metų gegužės 15 dieną Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nuštoję teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas.

45 Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Federal Republic of Yugoslavia) Serbia and Montenegro, Provisional Measures. Order of 8 April 1993/ICJ Reports, 1993, p. 3

46 *Ibid.*

47 Gana plačiai konstitucinės teorijos trūkumus aptaria DAVID, R. Statehood and the Law of Self – Determination. The Hague. 2002, p. 33-37

48 VADAPALAS, V. Tarptautinė teisė, supra note 8, p. 244–245. Mūsų nurodyti autoriai naudoja terminą „konstitucinė teorija“.

Dera pastebėti, kad dauguma Vakarų valstybių niekada nebuvo pripažinusios Pabaltijo valstybių okupacijos bei aneksijos ir nebuvo formaliai nutraukusios su jomis diplomatinių santykių. Prie tokių valstybių reikėtų priskirti JAV, Jungtinę Karalystę, Šveicariją ir Prancūziją. Danijos valstybė Lietuvos pripažinimo akte nurodė, kad ji pripažįsta Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimo pagrindus.

Tarptautinės teisės doktrinoje vyrauja nuomonė, kad dauguma šiuolaikinės tarptautinės teisės atstovų laikosi deklaracinės valstybių pripažinimo teorijos.⁴⁹ Šios teorijos šalininkai laikosi pozicijos, kad naujos valstybės pripažinimas yra deklaratyvus aktas, kuris neturi įtakos naujos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, faktui. Paskutinis teiginys yra priešingas konstatuojamosios teorijos idėjai iš esmės, nes deklaracinės teorijos šalininkai nesieja valstybės subjektiškumo su pripažinimo aktu. Dauguma šios teorijos šalininkų linkę manyti, kad valstybių pripažinimo aktas atlieka dvi funkcijas: pirmiausia, aktas konstatuoja valstybės atsiradimo faktą, antra – po akto užmezgami tam tikro lygio tarptautiniai santykiai, pasirašomos tarptautinės sutartys.⁵⁰ Valstybių pripažinimo deklaracinės teorijos faktą patvirtino nemažai teisminių institucijų. Antai, mišrus vokiečių-lenkų Arbitražinis tribunolas savo sprendime konstatavo, kad „naujos valstybės pripažinimas yra ne konstatuojamojo, o deklaratyvaus pobūdžio“.⁵¹ Arbitražinė komisija, kurios tikslas buvo konsultuoti Europos taikos konferenciją Jugoslavijoje, dar 1991 metais pastebėjo, jog kitų valstybių pripažinimas turi deklaratyvią reikšmę.⁵² Mūsų nuomone, deklaracinės teorijos šalininkai linkę sumenkinti teisinę valstybių pripažinimo reikšmę.

XXI amžiuje galima konstatuoti, kad nei konstatuojamoji, nei deklaracinė valstybių pripažinimo teorijos išsamiai nepaaiškina susiklosčiusios valstybių praktikos. Praktika, susijusi su naujų valstybių pripažinimu šio amžiaus pradžioje, vaidina svarbesnį nei tik konstatuojamąjį vaidmenį.⁵² Mėginant valstybių pripažinimą vertinti tik per konstatuojamąją ar deklaracinę teorijas pernelyg supaprastinama situacija ir todėl nepavyktų gauti teisingo valstybių pripažinimo įvertinimo. Kaip pažymi profesorius D. Žalimas, „būtina atsižvelgti į faktinę situaciją, nes teisė dažnai būna tarp šių dviejų teorijų“.⁵³

Mūsų nuomone, valstybės pripažinimas pirmiausia turi pasekmių valstybių nacionalinėje teisėje, ypač vertinant juridinius faktus, sprendžiant klausimą dėl tam ti-

49 ЛЕПЕШКОВ Ю. А. Международно-правовое признание государств и правительств: история и современность. p. 96

50 БРОУНЛИ, Я. Международное право. Москва. 1977, p. 152

51 Plačiau apie arbitražinius sprendimus, vertinančius valstybių pripažinimo aktą žr. CROWFORD, J. The Creation of States in International Law. Oxford Scholarship. 2007, p. 99-100.

52 GRANT, T. The Recognition of States. Law and Practise in Debate and Evolution. Praeger. 1999, p. 22

53 ŽALIMAS D. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės, supranote 38, p. 256

krų normų taikymo. Kaip teisingai nurodo prof. V. Vadapalas, valstybių pripažinimo pasekmės teisėje pasireiškia šiais aspektais:

1. Antroji valstybė ir jos nuosavybė įgauna pirmosios valstybės teismų ir valstybinių institucijų jurisdikcijos imunitetą.
2. Antroji valstybė įgauna teisę prirėikus ginti savo teises pirmoje valstybėje.
3. Antrosios valstybės teisės normos galės būti taikomos pirmosios valstybės teisėje, sprendžiant tarptautinės privatinės teisės klausimus.
4. Pripažinta valstybė gali atgauti savo turtą arba lėšas, jei jos buvo saugomos ar užšaldytos pirmoje valstybėje.⁵⁴

Be jokios abejonės, pripažinta valstybė kur kas sėkmingiau su antrąja valstybe spręs ir teisių perėmimo klausimus. Apskritai galima pastebėti, kad pripažinta valstybė gali kur kas geriau realizuoti savo tarptautinį subjektiškumą.

Išvados

1. Valstybių pripažinimą reikėtų suprasti kaip oficialų valstybės institucijos priimtą politinį teisinį aktą, kuriuo siekiama dviejų pagrindinių tikslų: konstatuoti naujai atsiradusios valstybės egzistavimo faktą ir pasiūlyti naujai atsiradusiai valstybei užmegzti atitinkamus tarptautinius santykius. Manytume, kad valstybių pripažinimo aktą pagal susiklosčiusią praktiką Lietuvoje turi priimti Seimas.

2. Manytume, kad kolektyvinio valstybių pripažinimo negalima sieti su valstybės naryste tarptautinėse organizacijose. Šios išvados laikomės ir dėl to, kad Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinis Sekretorius ne kartą yra pabrėžęs jog Jungtinės Tautos neturi kolektyvinės pripažinimo teisės. Darytina išvada, kad valstybė gali būti pripažinta tik individualiai išreiškiamu pripažinimo aktu, kuris siejamas su tam tikrais pripažinimo kriterijais ir politine valstybės valia.

3. Negalime nustatyti tikslaus valstybių pripažinimo kriterijų skaičiaus. Išstudijavus valstybių pripažinimo praktiką, pagrindiniais valstybių pripažinimo kriterijais reikėtų laikyti:

- 3.1. realaus suvereno pirmą pripažinimą;
- 3.2. gyventojų plačiai remiamos civilinės valdžios funkcionavimą, įskaitant gebėjimą kontroliuoti valstybės teritoriją;
- 3.3. valstybės gebėjimą vykdyti tarptautinius įsipareigojimus.

Taip pat labai svarbūs Europos Sąjungos gairėse nustatyti valstybės pripažinimo kriterijai, kuriais remiantis galima konstatuoti, kad naujai atsiradusi valstybė svariai prisidės prie teisinės valstybės bei demokratijos raidos, bus regioninio saugumo ir stabilumo garantas, rodys pagarbą žmogaus teisėms, užtikrins etninių ir tautinių mažumų apsaugą.

54 VADAPALAS, V. Tarptautinė teisė, supra note 8, p. 250

4. Darytina išvada, kad XXI amžiuje nuo seno susiformavusios konstatuojamoji ir deklaracinė teorijos nepaaiškina valstybių pripažinimo susiklosčiusios praktikos, neatskleidžia valstybių pripažinimo reikšmės. Valstybių pripažinimo reikšmė gali būti atskleista sujungiant pagrindinius šių dviejų pripažinimo teorijų teiginius, pripažįstant, kad valstybė tampa tarptautinės teisės subjektu ne pripažinimo pagrindu, o *ipso facto*, ir sutinkant, kad pripažinta valstybė gali kur kas plačiau realizuoti savo tarptautinį subjektiškumą. Čia ir slypi valstybės pripažinimo esmė.

RECOGNITION OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA AND INTERNATIONAL LAW

Prof. PhD. Saulius Katuoka

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article focuses on the example of the Republic of Lithuania to analyse issues relating to the recognition of states under international law. The first problem faced by the international legal doctrine is that there is no unified concept of states' recognition. The second problem is that criteria on states' recognition are not settled.*

The first recognition as a real sovereign entity had great significance both for the first and second recognition of the state of Lithuania. The actions of the European Union in formulating criteria for the recognition of states must be praised, and it is suggested that all EU member states should use these criteria. The significance of state recognition is an issue for open discussion. According to the doctrine of international law, two main theories are commonly used to explain the significance of such recognition: constitutive theory and declaratory theory. In the author's opinion, both of these theories fail to reflect the real significance of state recognition in the 21st century. These issues are analysed in the paper.

Keywords: *Recognition of states, criteria for recognition of a state, theories of state recognition, constitutive and declaratory theories of state recognition.*

Saulius Katuoka: socialinių mokslų (teisė) daktaras, profesorius, Mykolo Romerio universiteto Tarptautinės ir Europos Sąjungos instituto direktorius, profesorius. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: tarptautinė viešoji teisė, Europos Sąjungos teisė.

Saulius Katuoka: Mykolas Romeris University, Faculty of law, International and European Union Law Institute, director, professor, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: International Public Law, European Union Law.